

Jak se z genderu stala “genderová ideologie“

Eva Svatoňová

Koncept „genderové ideologie“ zavedly konzervativní náboženské a politické organizace v polovině 90. let 20. století za účelem delegitimace progresivní politiky v oblasti práv žen, reprodukčních práv a LGBTQIA+ práv. Rezonanci tomuto pojmu zajistil fakt, že termín „gender“ má kořeny v akademických kruzích, a jeho význam je tak běžnému člověku ne vždy zcela zřejmý. K tomu přispívá i skutečnost, že význam tohoto pojmu se – ostatně i jako v případě mnoha dalších slov – v průběhu doby jeho existence vyvíjel a měnil.

Pojem „gender“ pochází z lingvistiky, kde se používá jako kategorie rozlišující podstatná jména podle gramatického rodu na maskulinum, femininum a neutrum. Později jej začali používat feminističtí*cké aktivisté*ky a akademici*čky k analýze společensky konstruované rozdílnosti pohlaví, která jakožto nástroj patriarchátu utváří sociální nerovnost žen a LGBTQIA+ lidí. Pod vlivem queer teorie se poslední dobou rovněž mluví o „genderové identitě“, se kterou se lidé ztotožňují bez ohledu na reprodukční orgány, se kterými se narodili. Toto dvojí chápání „genderu“ je zdrojem vnitřních sporů a diskuzí ve feministických kruzích. Mnohé feministky nahlížejí způsob, jakým se dnes hovoří o genderu, jako podkopávání tezí feministické analýzy společenských nerovností mezi muži a ženami.

Podíváme-li se však na historii tohoto pojmu, ve skutečnosti to nebyly feministky, kdo jako první začal rozlišovat biologické pohlaví a gender. V anglicky psané literatuře se toto rozlišení poprvé objevilo v roce 1945, a to v akademickém článku z oboru psychologie. K mainstreamizaci „genderu“ v sociálních a humanitních vědách došlo zhruba v šedesátých letech. Tou dobou byl termín „gender“ spíše akademickým pojmem, který se mimo univerzitní budovy a akademické články moc neujal, a to ani v textech feministických autorek, které ho ve svých textech nepoužívaly ani přesto, že v nich často odmítaly biologický determinismus a poukazovaly na sociální a kulturní kořeny nerovnosti mezi ženami a muži.

Příběh pojmu “genderové identity” je podobný. Ačkoliv se mnozí domnívají, že ho původně zavedli vědci věnující se teorii queer, chápání genderu jako identity jedince se začalo objevovat v 50. letech minulého století v textech zabývajících se klinickou léčbou transsexuálních a intersex lidí (tehdy nazývaných jako hermafrodité). Odborníci z tohoto lékařského odvětví vydali řadu textů, v nichž se pokoušeli definovat gender ve vztahu k jedincově identitě. Patří mezi ně např. kniha Roberta Stollera *Sex and Gender: On the Development of Masculinity and Femininity*.

V té době se obecně kladl menší důraz na etickou stránku lékařských a psychologických experimentů, což se projevilo i na povaze experimentů zabývajících se genderovou identitou. Podobné excesy se později přičinily o špatnou pověst genderových studií. Jedním z odborníků, kteří se na této reputaci podepsali, byl John Money, psycholog a zakladatel kliniky věnující se problematice genderové identity při Univerzitě Johna Hopkinse v Baltimoru. Money byl přesvědčen o tom, že genderová

identita není vrozená, ale naučená, a aby tuto svoji hypotézu prokázal, provedl experiment známý pod jménem „John/Joan“.¹

V roce 1967 Moneyho oslovila matka sedmiměsíčního chlapce Johna, který pocházel z jednovaječných dvojčat a jemuž při lékařském ošetření předkožky v nemocnici popálili penis. Money matce doporučil Johna od malička vychovávat jako dívku a v pubertě začít s hormonální léčbou, která zajistí tranzici na ženu. John se nicméně ve své dívčí identitě necítil dobře a ve škole, kde byl pro svůj maskulinní vzhled šikanován a vyloučen z třídního kolektivu, se mu nedařilo, trpěl depresemi a stranil se společností. V období dospívání, kdy John trval na tom, že nechce nosit dívčí oblečení a věnovat se dívčím aktivitám, se jeho rodiče rozhodli experiment ukončit a seznámit Johna s pravdou. John začal vystupovat jako muž, ale psychické následky experimentu si nesl celý život a v dospělosti spáchal sebevraždu. Experiment John/Joan se nechvalně vepsal do historie psychologie a poškodil Moneyho reputaci a validitu jeho teorií. Dodnes odpůrci „genderové ideologie“ záměrně ignorují vnitřní rozdíly mezi jednotlivými aktivistickými, filosofickými, sociologickými a medicínskými směry, tento kontroverzní experiment používají jako zbraň proti komukoliv, kdo se zasazuje o práva související s genderem či sexualitou, ať už se jedná o právo žen na umělé přerušování nechtěného těhotenství, snahu potlačit násilí na ženách, či právo na sňatek a adopci dětí stejnopohlavním párem.

Z okrajového pojmu mainstreamem

Zatímco ve vědecké feministické literatuře se pojem „gender“ ujal v osmdesátých letech, k jeho mainstreamizaci ve veřejném prostoru došlo přibližně v polovině 90. let. Tehdy se tento termín začal objevovat v oficiálních zprávách a dokumentech prezentovaných na mezinárodních sjezdech Organizace spojených národů (OSN). Za milník v tomto vývoji lze považovat především čtvrtou konferenci o ženách, která se uskutečnila v září 1995 v Pekingu.

Užívání termínu „gender“ se ve svých počátcích neobešlo bez kritiky. Historik*čky se zaměřením na ženskou historii zavedení „genderu“ z počátku chápali jako krok zpět, který pro ně znamenal přestat se zabývat společensky znevýhodněným postavením žen a věnovat se rovnoměrně ženám a mužům. Později se však gender pod vlivem poststrukturalismu ujal, protože místo popisu zkušeností žen v různých historických a geografických kontextech, genderová analýza dokázala lépe zachytit způsob, jakým bylo jejich nerovné postavení ve společnosti (re)produkováno.

Některým feministkám zase vadila neurčitost, s jakou se tento podle nich „módní“ termín používal v politice a veřejném prostoru. „Genderově citlivý přístup“ se podle nich stal synonymem pro zavedení kategorie genderu do oficiálních a ekonomických statistik bez toho, aby se bral v potaz vztah moci a ideologie a reprodukce nerovností ve společnosti. Módní používání termínu „gender“ v statistických výzkumech vedlo k tomu, že se jakožto nástroj analýzy začal používat i mimo feministickou literaturu. Namísto kvalitativního výzkumu, který do té doby ve feministické literatuře převládal, se začaly uplatňovat kvantitativní přístupy, jejichž výsledkem byly nejrůznější indexy, které otázku genderové rovnosti v jednotlivých zemích redukovaly na problémy výše mzdy a účasti žen na vedoucích pozicích.

Zatímco feministky řešily neurčitost termínu a dopad jeho užívání na feministickou analýzu, zástupci konzervativní pravice a náboženských organizací na „gender“ kritizovali z úplně jiné perspektivy a začali „gender“ zkreslovat a karikovat jako nebezpečnou, radikální ideu, v důsledku které si každý jedinec může zvolit a měnit svoji genderovou a sexuální identitu podle svých preferencí a aktuálního rozpoložení. Tato ideologie je podle nich důsledkem sebestředného individualismu a snahou liberálních elit eliminovat lidstvo tím, že mu zabrání v reprodukci a zruší instituci tradiční

¹ <https://www.healthyplace.com/gender/inside-intersexuality/the-true-story-of-john-joan>

rodiny. V rámci tohoto diskurzu se zrodilo mnoho konspiračních teorií, podle kterých mají liberální elity usilovat o sexualizaci dětí, legalizaci pedofilie nebo o celkové zrušení a zakázání biologického pohlaví. Tento tzv. anti-genderový diskurz se soustředí zejména na re-artikulaci významu lidských práv. Jeho představitelé místo ženských práv mluví o “právech nenarozených dětí”, místo právech sexuálních menšin hovoří o “právech utlačované, heterosexuální většiny”, a místo práv dětí hovoří o “právech rodičů”. Tento diskurz v mnoha zemích sílí a pro jistou část populace se stává přijatelným popisem reality, se kterým se ztotožňují. Vývoj tohoto diskurzu trval několik desítek let, během nichž se do jeho utváření zapojily různé skupiny s různým ideologickým pozadím a geografickým původem, v důsledku čehož má dnes mnoho podob, což posiluje jeho přesvědčivost.

Vývoj anti-genderového diskurzu na globální úrovni

Jakkoli se to tak může jevit, anti-genderový diskurz není novinkou poslední dekády. Jedná se o výsledek dlouhodobých soustředěných snah a nadnárodní spolupráce konzervativních politických a náboženských organizací. Ty ve spolupráci s politickými stranami a náboženskými institucemi, včetně Vatikánu, vytvořily rétorické strategie, které svou diskriminační politiku zastírají termíny, jako jsou např. „práva biologických rodičů“, „práva nenarozených dětí“, „práva žen být matkami a ženami v domácnosti“ či „práva heterosexuální většiny“. Přestože organizace, které se do těchto snah zapojily, mají relativně odlišné ideologické pozadí, byly ochotné vnitřní rozpory překlenout za účelem prosazování politiky tzv. tradiční rodiny. Tato strategie má kořeny v rétorice tzv. americké nové pravice, která se začala formovat v 70. a 80. letech 20. století s vizí provázání náboženství a politiky ve Spojených státech.

Toto americké hnutí, sestávající z různých fundamentalistických, protiženských, protipotratových a antikomunistických organizací, nezůstalo u národní politiky a vytvořilo vazby s podobnými organizacemi z různých koutů světa, s nimiž si na pravidelných mezinárodních sjezdech vyměňovali ideje a promýšleli společné strategie. Po rozpadu Sovětského svazu tyto organizace – stejně jako jejich feministické a liberální protějšky – začaly rozšiřovat své politické zkušenosti a know-how do středovýchodní a východní Evropy. Spolupráce s Ruskem vyústila v založení Světového kongresu rodin, který od poloviny 90. let organizuje pravidelné sjezdy, jichž se účastní prominentní osobnosti konzervativního hnutí a krajně pravicových populistických stran jako např. Viktor Orbán nebo Matteo Salvini.

Během třetího prezidentského období Vladimira Putina se pak anti-genderový diskurz stal mezinárodně-politickou zbraní. Po roce 2010 Rusko re-artikulovalo historický narativ o své morální a duchovní nadřazenosti a začalo se prezentovat jako nositel tradičních hodnot, který může spasit poblouzněný, nemorální a degenerovaný západní svět. V souvislosti s tímto vývojem vznikají kolem roku 2013 po celé Evropě konspirační webové stránky šířící na první pohled ne zcela zřejmou proruskou propagandu. Autoři článků zde často varují před západní „genderovou ideologií“, jejímž cílem je vytvoření bezpohlavní společnosti. Ve svých článcích tvrdí, že slova jako „matka“ a „otec“ budou nahrazena slovy „rodič 1“ a „rodič 2“ a bude zakázáno dětem říkat „chlapec“ či „dívka“. Mnozí autoři dále šíří konspirační teorie o tzv. systému juvenilní justice, kterou prezentují jako nadnárodní obchod s dětmi, v jehož rámci dochází k násilnému odebírání dětí biologickým rodičům a jejich dávání na převýchovu pedofilům. Jako nástroje, které udržují tento nelidský obchod s dětmi v chodu, označují legislativní dokumenty nadnárodních institucí, jako je OSN, Evropská unie nebo Rada Evropy.

Jak „genderová ideologie“ doputovala do Česka

Pojem „genderová ideologie“ přinášejí do Česka v roce 2010 neoliberální intelektuálové jako Roman Joch a Matyáš Zrno z Občanského institutu, konzervativní organizace vzešlé z předrevolučního katolického disentu. Kromě novinových článků se objevuje v petici Výboru na práva rodičů (VOPR), který je s Občanským institutem personálně provázán. Nynější předsedkyní této organizace, jež se mezitím přejmenovala na Alianci pro rodinu, je Jana Jochová. V roce 2010 se VOPR snažil pojem „genderová ideologie“ zavést do debaty, kterou vyvolala plánovaná reforma sexuální výchovy na základních školách. VOPR tvrdil, že v rámci této sexuální výuky budou učitelé dětem tvrdit, že nic jako biologické pohlaví neexistuje a budou je nabádat, aby si samy vybraly svůj gender. Obecně se tehdy se o „genderové ideologii“ mluvilo především jako o módním myšlenkovém směru, který popírá různost pohlaví a degraduje lidskou sexualitu na nástroj uspokojování potřeb jednotlivce.

Okolo roku 2011 zakládají na Ukrajině bývalí čeští kněží exkomunikovaní z Katolické církve radikální náboženské hnutí Byzantský katolický patriarchát. Ta anti-genderový diskurz používá jako nástroj proruské propagandy, jímž chce Ukrajince odradit od vstupu do EU. Svě texty ale posílají i do českých médií a českým politikům. V Česku se hnutí nejvíce zviditelnilo především svými protesty proti duhovému pochodu Prague Pride, kdy jeho představitelé chodili po pražských ulicích s kadidlem a vymítali ďábla. Hnutí na svých webových stránkách² publikuje texty v deseti světových jazycích a rozesílá hromadné e-maily, v nichž varuje před takovými „zly“, jako jsou práva dětí, která označují jako nekalý obchod s dětmi, očkování, o němž mluví výhradně jako o „čipizaci“ populace, a homosexualita, kterou často zaměňuje s pedofilií a nekrofilii. Bývalí katoličtí kněží z páchání těchto zel obviňují především OSN a EU, ale třeba i Vatikán, který podle nich po druhém vatikánském koncilu sešel z cesty opravdového křesťanství. Rusko naopak vykresluje jako poslední přístav naděje. V této proruské variantě, kterou v Česku představili kněží z Katolického byzantského patriarchátu a později se ujala na konspiračních webech, reprezentuje „genderová ideologie“ zločinný, antikřesťanský myšlenkový směr, jenž vede k „demoralizaci a démonizaci“ lidstva a „genocidě“ celých populací. Kolem roku 2013 se pak i na českých webech objevuje proruský obsah, jenž je veřejnosti prezentován jako alternativa k „prolhanému zpravodajství českých oficiálních médií“. Mezi nimi jsou např. neviditelnypes.cz, euportal.cz, parlamentnilisty.cz a protiproud.cz. Celkem jich v českém a slovenském online prostoru v roce 2014 napočítali odborníci na konspirační weby 42.

Přibližně ve stejnou dobu dochází k medializaci případu Evy Michalákové, české občanky dlouhodobě žijící v Norsku, které norské sociální služby kvůli zanedbané péči odebraly dva nezletilé syny. Případ Michalákové získal hodně prostoru v médiích a vzbudil spoustu emocionálních reakcí. Ústředním prvkem celé kauzy se stal příběh o tom, jak západní státy odebírají děti biologickým rodičům z východní Evropy (na konspiračnických webech byl tento systém nazýván jako tzv. juvenilní justice). Tento narativ je zároveň ústředním motivem konspiračnických teorií o juvenilní justice, pro něž se případ Michalákové stává precedentem a jež příběh odebraných dětí Michalákových vysvětlují tyranií „genderové ideologie“ v západní Evropě. Důležitým faktem je, že Michalákové případ velmi nápadně připomínal kauzy z jiných východoevropských zemí, z nichž nejvýraznější byl příběh Rusky Iriny Berset, která po tom, co jí byly odebrány děti ve Finsku, založila hnutí Ruské matky, které silně podporuje ruského prezidenta Vladimira Putina.

Později se téma „genderové ideologie“ stává součástí agendy také islamofobního hnutí, představovaného organizacemi jako Islám v ČR nechceme (IVČRN) nebo Blok proti Islámu. Tyto organizace se dostaly do popředí zájmu veřejnosti v souvislosti s tzv. uprchlickou krizí v letech 2015 a 2016, kdy do Evropy přišly statisíce lidí v důsledku eskalace násilných konfliktů na Blízkém východě a severu Afriky. Aktérů islamofobního hnutí si vypůjčili narativ o zrádné „genderové ideologii“ a začali tvrdit, že se západní elity pokouší zabránit reprodukci evropských národů, aby je postupně mohly nahradit lidmi s jinými kulturními a etnickými kořeny. „Genderová ideologie“ se tak dostala do úzkého

² <http://vkpatriarhat.org/cz/>

sepětí s konspiračními teoriemi známými jako „teorie velkého nahrazení“ nebo „bílá genocida“. O šíření podobných zpráv se postarala i facebooková stránka Naštvané matky, která prezentuje ženskou frakci IVČRN a která je ideologicky velmi podobná výše zmíněnému hnutí Ruské matky.

Kromě krajní a populistické pravice s ideologickými vazbami na Kreml a neoliberalních kruhů z okolí kolem Občanského institutu se „genderová ideologie“ stala tématem pro konzervativní křídlo katolické církve. Již na konci 90. let vyvinula vlastní, religiózní variantu anti-genderového diskurzu, která viní „genderovou ideologii“ z popírání přirozenosti a tezí „křesťanské antropologie“ a označuje ji jako „kulturu smrti“. Navazuje tak na diskurz komplementárnosti mužského a ženského pohlaví, jehož kořeny sahají do 50. let 20. století a které ve svých textech důkladně vypracoval papež Jan Pavel II. V Česku pak někteří katolíci vykreslují „genderovou ideologii“ jako nástroj totalitního režimu a upozorňují při tom na křivdy, které se věřícím děly v minulém režimu a stavějí se do rolí mučedníků a diskriminovaných bojovníků za pravdu.

Ačkoliv rétorické inovace anti-genderového diskurzu, jehož představitelé selektivně volí informace a zveličují ojedinělé případy jako např. Moneyho experimenty se snahou vyvolat morální paniku, vznikaly od 90. let, začaly být v českém veřejném prostoru vidět až okolo roku 2018 (do té doby se ujaly především na konspirátorských webech). V roce 2018 je zviditelnili právě zástupci české katolické církve, kteří se společně s aktivisty z tzv. prorodinných organizací zapojili do debaty o ratifikaci Istanbulské úmluvy, dokumentu Rady Evropy, který nabízí nástroje k řešení domácího násilí. Tento zdánlivě neškodný dokument vzbudil řadu emocí a protestů v několika evropských zemích. V důsledku toho odmítly některé země jako Slovensko dokument ratifikovat a jiné jako Polsko a Turecko, které dokument již ratifikovaly, se od něj rozhodly odstoupit. Polsko navíc navrhlo vytvoření alternativní úmluvy na ochranu rodiny. Za tímto návrhem stáli lidé z organizace Ordo Juris, která se v Polsku přičinila o celkový zákaz potratů.

V Česku i přes snahy některých katolíků a lidovců nechala Istanbulská úmluva většinu populace chladnou. To se změnilo v září 2018, kdy katolický kněz a bývalý ministr školství Petra Piňha během své svatováclavské mše pronesl prorocství, v němž předpověděl, že homosexuálové se stanou vládnoucí třídou a biologičtí rodiče budou posláni do převýchovných táborů za to, že budou vychovávat své potomky jako děvčata a chlapce, a ne jako genderově neutrální osoby. Tím se postaral o medializaci celé debaty, do níž se aktivně zapojili aktivisté z organizací, jako je Tradiční česká rodina, v níž se angažují lidé z krajně pravicové populistické strany Svoboda a přímá demokracie (SPD), již zmíněná Aliance pro rodinu nebo Středoevropská inspirace. Těchto debat se ale aktivně zúčastnili i veřejní činitelé, např. křesťanští demokraté jako Tomáš Zdechovský, Pavel Bělobrádek nebo Marian Jurečka, nebo intelektuálové s vazbami na krajní pravici jako např. islamofobní aktivista Petr Hampl, vysokoškolská profesorka filosofie Anna Hogenová nebo právnička Daniela Kovářová. Tato debata nejen ratifikaci úmluvy úspěšně zbrzdila, ale navíc upevnila přítomnost pojmu „genderová ideologie“ v českém veřejném diskurzu, díky čemuž se pro jistou část společnosti stal zcela legitimním popisem emancipační politiky a genderových studií.

Mnozí, kteří se o legitimizaci anti-genderového diskurzu zasloužili, mají v současné pravicové vládě vlivné pozice, z nichž mohou ovlivňovat politiku shora a přičinit se tak o omezování různých práv, včetně těch reprodukčních, popřípadě zamezit rozšiřování práv pro LGBTIQ+ lidi. Lze předpokládat, že s tímto složením vlády nedojde k zrovnoprávnění LGBTIQ+ párů, které dodnes nemohou mít plnohodnotné manželství a adoptovat děti a to ani v případě, že jedna osoba z páru je biologickým rodičem, což je situace, kterou již dnes mnoho párů žijících na území ČR řeší. Marian Jurečka se v jednom starém rozhovoru pro pravicový web Duše a hvězdy přiznal, že by se v budoucnu rád přičinil o celkové zrušení potratů v České republice. Ostatně hned dva představitelé protipotratové organizace Hnutí pro život pracují jako asistenti poslanců Aleše Juchelky (ANO) a Václava Krále (ODS).